

Неля Романюк

Поліський національний університет
доктор історичних наук, професор (Україна)
e-mail: kafedra_ppk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2340-4476>

Геннадій Махорін

Поліський національний університет
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: gennadijmahorin@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7630-8066>

Ірина Лігоміна

Поліський національний університет
кандидат ветеринарних наук, доцент (Україна)
e-mail: ligominairina@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-8569-9487>

Історичний досвід заснування та діяльності Житомирської ветеринарно-фельдшерської школи в період Першої світової війни

Анотація. Мета дослідження полягає у з'ясуванні передумов створення ветеринарно-фельдшерської школи у Житомирі, аналізі процесу її становлення та діяльності в умовах воєнного часу. **Методологія дослідження** передбачає поєднання спеціально-історичних методів пізнання: порівняльного, структурно-функціонального аналізу. **Наукова новизна статті** полягає у тому, що проблема вперше стала об'єктом спеціального дослідження. На основі матеріалів Державного архіву Житомирської області прослідковується складний процес створення нового навчального закладу, вкрай потрібного для господарства регіону в умовах воєнного часу. **Висновки.** Умови воєнного часу накладали відбиток на усі сфери життя, ускладнювали вирішення багатьох нагальних завдань. Одним із таких стало відкриття ветеринарно-фельдшерської школи у Житомирі, необхідність якої уже довгий час обговорювалася. Початковий етап заснування та організації діяльності навчального закладу супроводжувався багатьма труднощами. По-перше, важко було спланувати витрати на заробітну плату через інфляцію, по-друге, брак навчально-методичної бази, що зумовлювало необхідність розробки навчальних програм, придбання обладнання тощо. Листування з іншими навчальними закладами, які мали уже досвід організації ветеринарно-фельдшерської освіти, не принесли очікуваного результату. Складну проблему становили пошук будівлі та облаштування навколишньої території. Але, незважаючи на ці труднощі, Житомирська ветеринарно-фельдшерська школа розпочала свою роботу. У той важкий час вдалося навіть вирішити питання стосовно соціальної підтримки учнів навчального закладу, яких забезпечували житлом, виплачували стипендії і надавали продовольчу допомогу. Історичний досвід заснування і діяльності навчального закладу в умовах воєнного часу є показовим і повчальним у сенсі реалізації спільних зусиль місцевої влади та громадськості.

Ключові слова: Волинська земська управа, ветеринарно-фельдшерська школа, навчальний процес, воєнний час.

Постановка проблеми. Історія розвитку ветеринарної медицини є однією зі складових частин загальної історії розвитку науки. Значну зацікавленість викликають регіональні особливості цієї проблеми, зокрема, на території сучасної Житомирщини. Малодослідженою є історія створення земської ветеринарно-фельдшерської школи у Житомирі. Наявні архівні матеріали Державного Архіву Житомирської області про заснування і діяльність ветеринарно-фельдшерської школи вимагають подальшого дослідження і введення їх у науковий обіг, адже розкривають малодосліджену сторінку нашої історії.

Аналіз джерел та останніх досліджень. У науковій літературі проблема діяльності навчального закладу в умовах воєнного стану (періоду Першої світової війни) окремо не досліджувалася, а розглядалася побіжно у контексті історії розвитку освіти. Знайшло своє висвітлення питання щодо становлення ветеринарної служби в Україні періоду воєнного часу у дослідженні С. К. Рудика (Рудик, 1995). Про факт відкриття Житомирської ветеринарно-фельдшерської школи згадується у дослідженні О. А. Ульяніченка і А. С. Жиліхівського

(Ульяніченко, Жиліхівський, 2002, с. 30–31). Але докладне висвітлення не було предметом їхньої праці. Торкалися цього питання у своїх публікаціях Г. Л. Махорін, З. В. Хоменко (Махорін, 2018, с. 94–97; Махорін, Хоменко, 2019), але знову ж таки побіжно. Поза увагою авторів залишилися питання про особливості організації ветеринарно-фельдшерської школи, педагогічний склад, дисципліни, які вивчалися, умови побуту учнів та багато інших важливих аспектів життєдіяльності навчального закладу. Відтак необхідно ширше розкрити цю сторінку історії розвитку ветеринарної освіти у Житомирі.

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати особливості заснування і діяльність ветеринарно-фельдшерської школи у Житомирі в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Ветеринарна медицина впродовж століть пройшла тривалий час становлення і розвитку, накопичення досвіду і знань, створення наукових закладів та практичних здобутків. Довгий час в українських землях не існувало навчальних закладів для підготовки ветеринарних лікарів і фельдшерів. Тільки коли у Харкові 1805 року заснували університет, при ньому відкрили кафедру лікування тварин, яку очолив Ф. В. Пільгер (Вербицький, Достоєвський, Рудик, с. 97). З 1873 року розпочав свою діяльність Харківський ветеринарний інститут. 1889 року відкрито ветеринарно-фельдшерську школу при Дібрівському кінному заводі Миргородського повіту (Полтавщина: енциклопедичний довідник, с. 26). На Правобережній Україні подібних навчальних закладів ще не було, хоча тут тваринництво – одна з головних галузей сільського господарства. Тому з утворенням земств це питання активно обговорювали, поставлено завдання у найближчому майбутньому відкрити ветеринарно-фельдшерські школи. Після того, як влада зрозуміла гостру потребу заснування ветеринарно-фельдшерської школи, постала проблема щодо вибору міста та її розміщення.

Природні умови, особливості розвитку і поширення тваринництва на Житомирському Поліссі, тодішні економічні відносини визначали необхідність відкриття ветеринарно-фельдшерської школи. Житомир як губернський центр і як місто, що тяжіло до Українського Полісся, регіону з поширеним скотарством, врешті обрали для заснування тут навчального закладу.

Згідно з дослідженням О. А. Ульяніченка та А. С. Жиліхівського, «починаючи з 1910 року, О. А. Качановський та його соратник П. Б. Лега-Долгополов – губернські ветеринари, порушували питання про створення 3-місячних курсів, де б можна було навчати ветфельдшерів. Обґрунтовували вони свої домагання тими фактами, що при малій чисельності ветеринарних лікарів і великій території губернії фельдшерам доводиться «врачевать» часто-густо самостійно, а рівень їхніх знань – невисокий, особливо «ротних» та «ескадронних, яких у губернії більшість. Крім того, при цьому ускладнюється робота лікарів, особливо важко доводиться тоді, коли такі спеціалісти встановлюють неправильний діагноз» (Ульяніченко, Жиліхівський, с. 30). Їхня наполегливість дала результат: 1913 року почали діяти 3-місячні курси навчання ветеринарних фельдшерів. Важливим кроком стало запровадження у кожному з 12 повітів Волинської губернії посади лікаря-епізоотолога. Але згадані вище курси не вирішували кардинальної проблеми підготовки кадрів для надання фахової медичної допомоги свійським тваринам.

Волинська губерньська земська управа обґрунтувала необхідність заснування ветеринарно-фельдшерської школи, давши характеристику сприятливих природних умов розвитку тваринництва: «Волинська губернія має усі природні умови для розвитку скотарства: багато лугів і пасовищ, особливо у північних повітах, достатнє зрошення, вигідне становище стосовно ринків збуту худоби і тваринних продуктів. До війни Волинська губернія за кількістю худоби займала одне з перших місць у Росії, а саме: коней налічувалось 734 тисячі, великої рогатої худоби – 1 мільйон 73 тисячі, овець – 726 тисяч, свиней – 708 тисяч голів. Наведені дані свідчать, що тваринництво на Волині було однією з головних основ народного господарства (Ульяніченко, Жиліхівський, с. 31).

Також дано оцінку економічних і політичних чинників: «З розділенням общин на хутори, з розвитком землеробства, осушування боліт, збільшення площ лугів, з наближенням до населення агрономічної і ветеринарної допомоги, коли селяни засвоюють раціональні способи розведення, утримання і використання домашніх тварин, коли розвинеться мережа молочних кооперативів, почне інтенсивно розвиватися тваринництво, і якщо не в напрямку значного приросту, то в будь-якому випадку, у напрямку якісного його покращення. Тому Волинське губерньське земство з перших же кроків своєї діяльності в основу робіт по сільському господарству, висунуло питання вивчення і захисту місцевого тваринництва. На жаль, затяжна війна розхитала тваринництво і потрібно відновити скотарство, зберегти худобу, яка залишилася, і провести заходи з покращення, необхідне створення ветеринарної допомоги, своєчасної і загальнодоступної» (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 48).

Водночас у характеристиці зазначено негативні чинники: «Місцеві умови, такі як перезволоженість, общинні випаси худоби, контактність великої кількості худоби на пасовищах створюють підґрунтя для виникнення і розвитку заразних хвороб. Сибірська язва, піроплазмоз і

.....
дистоматоз щорічно вбивають сотні і тисячі голів худоби; в останні роки з'явилися нові вороги скотарства: інфекційний вагініт і аборт; сап місцями, а особливо на півдні і південному сході губернії, сильно загрожує конярству; повсюди – заразні хвороби свиней завдають господарствам сотні тисяч збитків і довели свинарство до того, що населення побоюється купляти цінних виробників. Спорадичні заразні і незаразні хвороби завдають також величезних збитків і якщо вони не обраховуються, то тільки через неможливість цього. Значно поширені хвороби птахів, особливо холера, дифтерит і глистові захворювання загрожують докорінно підірвати птахівництво. А в зв'язку з війною, коли на Волинь почали направлятися з різних місць імперії багаточисельні гурти худоби для прогонування армії, з'явилися нові, які не були тут раніше поширені біди тваринництва: суцільні запалення легень великої рогатої худоби, пастерельоз і контагійна плевропневмонія коней. Боротьба з цими епізоотіями потребувала від земства багатьох років напруженої посиленої роботи» (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 48).

Далі у характеристиці, підготовленій губернським земством, зазначається, що «на Волині і перед війною була величезна нестача у ветеринарному персоналі, а після закінчення її, щоби привести губернію у ветеринарно-санітарну рівновагу, цей персонал доведеться значно збільшити. При цьому особливо необхідно поповнити низовий ветеринарний персонал і до того ж, особами зі шкільною освітою. У нас, як і майже по всій Росії, ветеринарно-фельдшерський персонал складається з військових (так званих ротних) фельдшерів з дуже слабкою спеціальною підготовкою і мало здатних для земської роботи, а це величезний мінус у ветеринарній справі. У Росії ж ветеринарно-фельдшерських шкіл на даний час налічується тільки 7, які випускають не більше 60 осіб щороку, та й ті залишаються переважно на службі у районах розташування цих шкіл. Південно-західний край, де тваринництво розвинуто значно більше, ветеринарно-фельдшерських шкіл зовсім немає, а потреба тут у таких працівниках відчувається гостро. Питання про відкриття ветеринарно-фельдшерських шкіл поставлено на чергу майже в усіх земствах південно-західного краю, але, на жаль, воно до цього часу залишається відкритим» (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 49).

Завдяки активності Волинського губернського земства прийнято рішення про відкриття ветеринарно-фельдшерської школи в Житомирі. Але цьому передувало активне обговорення на засіданні Волинської губернської управи 14 липня 1916 року доповіді ветеринарного лікаря Турова «До питання про відкриття в Житомирі земської ветеринарно-фельдшерської школи у зв'язку з відновленням тваринництва на Волині». Так, гласний Понятовський зауважив, що не раціонально всі установи зосереджувати в Житомирі, відтак цю школу варто було б розмістити в іншому населеному пункті. Цю пропозицію підтримав член Володимир-Волинської повітової управи Острейко, вказавши, що школу необхідно влаштувати у північному районі губернії, де більш поширене скотарство. Член губернської управи Ольшевський і губернський агроном Плюто висловилися, що школу спочатку необхідно відкрити у Житомирі, а питання щодо переведення в інший населений пункт вирішувати пізніше. Критику висловив Любинецький, який звернув увагу на те, що у доповіді ветеринарного лікаря Турова передбачено надзвичайно низькі зарплати лікареві, завідувачу школи, фельдшеру і ковалеві, запропонувавши збільшити на 50 % на період війни. Він також наголосив на тому, що школа повинна обов'язково бути у Житомирі, а її директором потрібно визначити губернського земського ветеринарного лікаря, який прекрасно знає губернію і зможе направити справу підготовки фельдшерів відповідно до потреб земства. До того ж Любинецький висловив побажання, щоб у Житомир перевели Київську окружну ветеринарно-бактеріологічну лабораторію (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 62). Губернський агроном Плюто запропонував, щоб земство взяло на себе половину витрат на утримання школи.

Зробили попередні обрахунки витрат на організацію зазначеної школи. Загальна сума на обладнання й утримання ветеринарно-фельдшерської школи становила 17185 рублів на рік, а для півторарічного прискороного випуску – 24230 руб., не враховано надбавки у 50 % на період війни лікарю, фельдшеру і ковалеві. Але окремо зазначили, що ця сума може бути помітно зменшена завдяки тому, що в організації школи візьмуть деяку фінансову участь Житомирське самоуправління і Житомирське повітове земство, адже у лікарні при школі надаватиметься безоплатна допомога тваринам земських поміщиків із найближчих до Житомира сіл. Окрім того, передбачалося надавати послуги у зразковій кузні при школі – підковування коней, що поліпшить фінансове становище навчального закладу (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 6).

Постали завдання вибору приміщення для ветеринарно-фельдшерської школи, формування складу викладачів, укладення навчальних програм, вироблення умов вступу і вимог до майбутніх учнів, розкладу занять і т. д. На той час подібних ветеринарно-фельдшерських шкіл нараховувалося мало, тому постала проблема щодо вибору оптимального зразка. Відтак багато в чому керувалися практичним підходом та набутим життєвим і професійним досвідом. Скорочений термін навчання першого набору студентів зумовлював акцент на формування практичних навичок, оптимізації навчального процесу за рахунок скорочених канікул. Умови

воєнного стану, матеріальні труднощі ускладнювали утримання навчального закладу, спонукали до пошуку виходу зі складної ситуації за рахунок економії коштів, надання добровільної допомоги студентам.

Розроблено проєкт статуту ветеринарно-фельдшерської школи, у якому визначалася мета навчального закладу – підготовка ветеринарних фельдшерів для служби по земській ветеринарно-лікарській частині у Волинській губернії. Зазначалося, що викладачами з ветеринарних предметів у школі можуть бути тільки ветеринарні лікарі, викладання фармації, фармакогнозії і фармацевтичної хімії можна доручити магістру фармації або провізору, а викладання ботаніки, хімії і сільськогосподарських предметів – агроному (Ульяніченко, Жиліхівський, с. 53). Вступати могли особи від 15 років, які мали посвідчення про закінчення 2-класних сільських і міських училищ Міністерства освіти, двокласних учительських церковно-парафіяльних шкіл, прогімназій, чотирьох класів гімназій або інших урядових чи таких, які користуються правами урядових приватних загальноосвітніх середніх навчальних закладів. Усі вони повинні були складати вступні іспити з предметів, визначених педагогічною радою ветеринарно-фельдшерської школи. Виключення становили особи, які мали повну середню освіту – вони звільнялися від вступних іспитів. У параграфі 14 зазначалося, що переважним правом вступу до школи користуються особи з Волинської губернії, а уродженці інших місцевостей можуть бути прийняті за наявності вакансій (Ульяніченко, Жиліхівський, с. 55). У проєкті статуту зазначалися права і обов'язки учнів. Зокрема, учні школи в разі хвороби могли безоплатно перебувати і лікуватися у губернській лікарні. Учні, яких звільнили від плати за навчання і призначили земську стипендію, повинні після закінчення школи відпрацювати три роки по земській ветеринарно-лікарській частині Волинської губернії за встановлену плату (Ульяніченко, Жиліхівський, с. 56).

Перед відкриттям ветеринарно-фельдшерської школи намагалися дізнатися, як організовано подібні навчальні заклади в інших містах: чи мають вони окреме приміщення, як укладені навчальні програми. З Казанського ветеринарного інституту 13 серпня 1916 року надійшла відповідь, що чинна при цьому інституті ветеринарно-фельдшерська школа свого спеціального приміщення не має; навчання спеціальним предметам покладається на молодший викладацький персонал інституту; навчальних посібників, моделей та інших спеціально для школи теж немає. Тобто використовували матеріальну базу інституту і відповідно навчальне обладнання (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 57).

Ветеринарно-фельдшерську школу планували відкрити з 1 вересня 1916 року, але через існування невирішених проблем цю важливу подію вирішили відкласти. Зокрема, постала проблема з вибором будівлі. Переважна більшість придатних приміщень виявилася зайнятою. Тому 5 вересня 1916 року відрядили М. П. Буська у Київ до Муравйова, з пропозицією орендувати його будинок на вулиці Іларіонівській, 5 для розміщення тут земської ветеринарно-фельдшерської школи (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 58). Угода була укладена і почали облаштовувати будівлю. Але одразу постали поточні проблеми, про які повідомили Житомирську міську управу: «Влаштування і обладнання школи і лікарні при ній, а також пристосування усіх найнятих приміщень і побудова нових (манежу, для приймання тварин, клініки і заразного барака) при існуючій дорожнечі вимагає від земства значних витрат. А так як персонал школи і лікарня приймають на себе ветеринарно-санітарний нагляд у місті і безоплатну лікарську допомогу тваринам населення міста, губернська управа просить міську управу прийти у даній справі на допомогу. Ця допомога могла би полягати у проведенні у приміщенні школи і лікарні водопроводу і влаштуванні електричного освітлення, а також безоплатного відпуску для школи з лікарнею води і електроенергії» (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 60).

Окрім навчальних кімнат необхідні були й допоміжні будівлі. Так, ветеринарний лікар Туров 12 вересня 1916 року звернувся з доповідною запискою у Волинський губернський комітет Всеросійського Земського Союзу та у ветеринарний відділ Волинської губернської управи: «З відкриттям у Житомирі ветеринарно-фельдшерської школи зразкова лікарня при ній буде, у першу чергу, обслуговувати потреби закладів земства і Земського Союзу, як у відношенні надання спорадичної допомоги тваринам, так і у відношенні одиничних випадків заразних хвороб, завдяки чому існування самостійної лікарні Земського Союзу на заводі Бевензе стане для спорадичних хворих непотрібною. Але так як для прийому і надання необхідної допомоги доволі значній кількості коней Союзу потрібні і досить значні будівлі, якими губернська управа в орендованому приміщенні не володіє, то ветеринарний відділ має честь просити губернський комітет не відмовити у дозволі перенести за рахунок губернської управи з числа наявних на заводі Бевензе у розпорядження лікарні у садибу по Іларіонівській вулиці один великий і один маленький барак, у якому і надаватиметься ветеринарно-лікарська допомога коням Земського Союзу». На це отримали дозвіл і перенесли будівлі у садибу Муравйова.

2 січня 1917 року на засіданні педагогічної ради школи уже визначили дати вступних іспитів, а саме 3 і 4 лютого. 5 лютого повинні відбутися молебень і урочисте відкриття навчального закладу, а 6 лютого – розпочатися заняття. Для учнів, які вступають до ветеринарно-фельдшерської школи, вимагалось прибути 2-ї або не пізніше 9-ї години ранку 3 лютого, інакше їхня вакансія може бути замінена іншою особою. Зазначалось, що «у випадку прийняття до школи, потрібно прибути зі своєю постільною білизною» (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 71).

Того ж 2 січня 1917 року відбулася нарада ветеринарних лікарів під головуванням члена губернської управи К. В. Соколовського. На ній розглядали питання про призначення завідувача лікарнею при ветеринарно-фельдшерській школі. На цю посаду вирішили призначити ветеринарного лікаря Коломенського повітового відомства Московської губернії М. П. Славського, на посаду наглядча лікарні призначили тимчасово виконувачем обов'язки народного учителя В. Г. Томасевича. 3 1 лютого 1917 року наглядцем ветеринарно-фельдшерської школи призначили священника із села Єзерець Володимир-Волинського повіту Волинської губернії В. Дядіова з щомісячною оплатою в 50 рублів і кімнатою при школі (ДАЖО, ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 79). 5 січня 1917 року на засіданні Волинської губернської земської управи затвердили ці кандидатури, визначивши оплату праці завідувача лікарнею в розмірі 2400 руб. у рік з 50 % надбавкою на період війни. А плата з викладання теоретичних дисциплін мала бути рівною з іншими викладачами. Завідувачем господарства школи і бактеріологічної лабораторії був М. П. Бусько, але наприкінці серпня 1917 року написав прохання звільнити його у зв'язку із звантженістю у ветеринарному відділі губернського правління (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 72, 92).

Педагогічний комітет Житомирської земської ветеринарно-фельдшерської школи розробив вимоги до осіб, які хотіли б вступити до ветеринарно-фельдшерської школи. Зокрема, зазначалось, що у перший клас школи приймають осіб, які досягли 15-річного віку, надаючи посвідчення про закінчення курсу двокласних сільських і міських училищ Міністерства народної освіти, двокласних учительських церковно-парафіяльних шкіл, прогімназій, чотирьох класів гімназій або інших урядових, які користуються правами урядових приватних загальноосвітніх середніх навчальних закладів і воєнні ескадронні або ротні ветеринарні фельдшери. Переважним правом вступу до школи могли користуватися діти сільського населення Волинської губернії. Уродженці інших губерній могли би бути прийнятими лише за наявності вакансій. Усі, хто бажав вступити до школи, підлягали огляду лікарем. Вимоги до вступних іспитів включали знання із Закону Божого: основ християнського віровчення, молитов, пояснення смислу таїнств, обрядів і церковних служб. З арифметики вимагалось знати таблицю мір і ваг, приведення дробів до спільного знаменника, складання пропорцій, розв'язування задач на відсотки. Воєнні ескадронні та ротні ветеринарні фельдшери були звільнені від складання вступних іспитів.

Також зазначалися вимоги до майбутніх учнів: «Особи, прийняті до школи, повинні безумовно підкорятися порядку і правилам, установленим для них Педагогічним комітетом школи і Волинською земською управою. Ті з учнів, які своєю поведінкою можуть принижувати і гідність школи, і взагалі ветеринарну корпорацію, справлятимуть поганий вплив на своїх товаришів, порушуватимуть дисципліну, а також невстигаючі, будуть негайно виключені Педагогічною радою». Окремо підкреслювалось, що «для прийнятих у лютому місяці 1917 року навчання буде прискореним і обмежиться 18-20 місяцями з короткими канікулами. Курс навчання поділений на чотири семестри, після кожного семестра – іспити. Особи, які складуть прикінцеві іспити, отримують свідоцтва на звання ветеринарних фельдшерів. Кращим за навчання і поведінку будуть вручені похвальні листи. Прийняті у школу в лютому цього місяця звільняються від плати за навчання і на весь курс забезпечуються квартирою, опаленням, освітленням, меблями і підручниками, а у випадку хвороби – безоплатним лікуванням у губернській земській лікарні» (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 73).

9 січня 1917 року відбулося засідання педагогічної ради земської ветеринарно-фельдшерської школи, у якому взяли участь: виконувач обов'язків директора М. П. Трилеський, викладачі П. Б. Лега-Долгополов, С. А. Бржозовський і протоієрей о. Бурчак-Абрамович. Вони обговорили такі питання: 1) розгляд прохань щодо прийняття в школу; 2) формування екзаменаційної комісії і програми вступних іспитів; 3) винагорода за працю викладачів; 4) вибір підручників для школи; 5) складання розкладу уроків; 6) придбання медикаментів для аптеки при школі; 7) устрій і обладнання школи.

З першого питання вирішили допустити до вступних іспитів 46 осіб православної віри, відмовивши 3 охочим православним вступити через недостатній освітній рівень. Оскільки усі вакантні місця виявилися зайнятими, відмовили також 14 особам іудейського віросповідання, особам селянського стану, з них – трьом із серйозними фізичними недоліками. Розглянувши друге питання, сформуvalи склад екзаменаційної комісії: з письмового іспиту (диктант і

переказ), а також усного (російської мови) – М. П. Трилеський, П. Б. Лега-Долгополов і С. А. Бржозовський, із Закону Божого – протоієрей о. Бурчак-Абрамович і М. П. Трилеський; з арифметики – М. П. Трилеський, С. А. Бржозовський і П. Б. Лега-Долгополов. Провести вступні іспити вирішили 3 і 4 лютого 1917 року (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 75, 76). Обговоривши третє питання, постановили звернутися до губернської управи стосовно призначення мінімальної винагороди кожному викладачеві по 3 руб. за годину фактичних занять. Свій підрахунок члени педагогічної ради ветеринарно-фельдшерської школи пояснювали так: годинні уроки протягом нормального навчального року звичайно оплачується в 60–75 руб.; годинних уроків протягом року буває 18–22. Для навчання учнів вирішили обрати такі книги: з латинської мови – підручник Окунева, із Закону Божого – «Коротку церковну історію» Смірнова, з фізіології – підручник Зав'ялова, а для таких предметів як анатомія, ботаніка, фізика, хімія (через відсутність підручників у продажу) запропонували видавати конспекти, поки не з'явиться можливість придбати книги (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 77).

24 січня 1917 р. на засіданні педагогічної ради земської ветеринарно-фельдшерської школи затвердили розклад уроків першого семестру. Учні вивчали такі предмети: анатомію домашніх тварин, ботаніку, Закон Божий, латинську мову, фізіологію, хімію, а також передбачено щоденні практичні заняття у клініці при школі. У другому семестрі учні мали вивчати загальну патологію, екстер'єр, рецептуру, терапію, фармакогнозію, фармакологію, фармацію, хірургію. У третьому – загальну хірургію, копитні хвороби і підкування коней, патологічну анатомію, приватну патологію і терапію. У четвертому семестрі – акушерство і приватну хірургію, зоогієну, м'ясознавство, епізоотологію (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 52).

26 січня Волинська губернська земська управа на підставі особистої доповіді ветеринарного лікаря Марковича звернулася до професора Харківського ветеринарного інституту Є. Ф. Лисицького з проханням «приготувати для ветеринарно-фельдшерської школи гістологічні препарати і, якщо можливо, у найкоротший термін. Вартість матеріалів і праця будуть з вдячністю оплачені» (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 46). Одночасно губернська управа звернулася до начальника Холмсько-Волинського управління Міністерства землеробства: «За відомостями, які ми маємо, в розпорядженні Вашої високоності є для продажу з публічних торгів у містечку Котельня аптечне обладнання, яке секвестрували у німецького підданого. Так як губернська управа у відкритій земській ветеринарно-фельдшерській школі аптеки обладнати не може через відсутність у продажу необхідних предметів через воєнні дії, то чи можливо обладнання даної аптеки передати або продати Волинському земству, повідомивши губернську управу, щоби вона виступила на торгах для придбання такого необхідного обладнання» (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 78).

Оскільки заняття планували розпочати 25 січня 1917 року, але згодом перенесли на 6 лютого, необхідно було підготувати умови для навчання і побуту учнів. Тому на наступному засіданні Волинської губернської земської управи 9 січня 1917 року під головуванням очільника управи Б. П. Лелявського вирішили відрядити до Бердичева діловода ветеринарного відділу – М. П. Буська, для придбання сорока залізних ліжок для інтернату ветеринарно-фельдшерської школи (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 79).

5 лютого 1917 року відбулося урочисте відкриття земської ветеринарно-фельдшерської школи. Учні, які вступили до школи з різних повітів Волинської губернії, розмістилися у гуртожитку, на утримання якого передбачали 4500 рублів щороку. З першого, прискореного курсу майбутніх фельдшерів, мешкали у гуртожитку Георгій Валігура, Олександр Гулюк, Малахій Ільницький, Микола Коломієць, Олексій Кородонець, Павло Кравченко, Валеріан Лозовий, Федот Микулинський, Веніамін Мінченко, Георгій Міщенко, Михайло Осипчук, Мартіан Пасічник, Федор Полішук, Овсій Попель, Михайло Рубан, Іван Шпильовий, Франциск Адамайтіс, Стефан Бешта, Григорій Вахнов, Йосип Вознюк, Григорій Данильчук, Іван Жолудь, Яків Канський, Леонтій Козловський, Ананій Левицький, Омелян Мегедь, Володимир Мендлін, Феодосій Мартинюк, Никон Пилипчук, Дарія Тимчук, Віталій Цимбал, Захарія Якимчук, Ананій Якимчук, Зиновій Яковичин, Микола Пасовський, Матвій Жуковський, Ілля Шуток, Юрій Хоптина. Їм видавали рис, крупу, чай і сірники (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 86–87).

Щоденно потрібно було вирішувати багато питань, пов'язаних із забезпеченням навчального процесу, покращенням умов навчання, побуту і харчування учнів школи. Від Харківського ветеринарного інституту очікували раніше затребуваний скелет коня. Про це нагадували у черговому листі від 22 лютого 1917 р. На засіданні Волинської земської управи 8 березня розглядали питання про влаштування у приміщенні манежу при ветеринарно-фельдшерській школі дерев'яної підлоги, а також побудови кузні і туалету. Визначили необхідну кількість матеріалу і загальну його вартість – орієнтовно 1200–1500 рублів (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 89). Влітку ремонтували будинок Муравйова.

Викладачі ветеринарно-фельдшерської школи гостро потребували методичної допомоги. Керівництво навчального закладу зверталось у Юріївський інститут з проханням надіслати навчальні програми. На що 22 червня 1917 року отримали відповідь, що «програми викладання ветеринарно-фельдшерської школи ще розробляються, у зв'язку з чим будуть написані і навчальні посібники» (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 437, арк. 90). Про діяльність навчального закладу висвітлено в архівній справі 143 «Протоколи педсовета ветеринарно-фельдшерской школы» (ДАЖО, Ф. 183, оп. 1, спр. 143), що є предметом подальшого дослідження.

Житомирська ветеринарно-фельдшерська школа проіснувала до 28 листопада 1922 року і була закрита. Наступного року на її базі ще провели 6-тижневі курси для ветеринарних фельдшерів. Фахові кадри, підготовлені у цій школі, стали важливою професійною основою сільського господарства і забезпечували надалі розвиток тваринницької галузі.

Висновки. Умови воєнного часу накладали відбиток на усі сфери життя, ускладнювали вирішення багатьох нагальних завдань. Одним із таких стало відкриття ветеринарно-фельдшерської школи у Житомирі, необхідність якої уже довгий час обговорювалася. Початковий етап заснування і організації діяльності навчального закладу супроводжувався багатьма труднощами. По-перше, важко було спланувати витрати на заробітну плату у зв'язку з інфляцією; по-друге, брак навчально-методичної бази, що зумовлювало необхідність розробки навчальних програм, придбання обладнання тощо. Листування з іншими навчальними закладами, які мали уже досвід організації ветеринарно-фельдшерської освіти, не принесли очікуваного результату. Ще одну проблему становила необхідність ремонту орендованої у Муравйова будівлі, а також облаштування навколишньої території. Попри ці труднощі Житомирська ветеринарно-фельдшерська школа все ж розпочала свою роботу. У той важкий час вдалося навіть вирішити питання щодо соціальної підтримки учнів навчального закладу, яких забезпечували житлом, виплачували стипендії і надавали продовольчу допомогу. Історичний досвід заснування і діяльності навчального закладу в умовах воєнного часу є показовим і повчальним стосовно реалізації спільних зусиль місцевої влади та громадськості.

Подяка. Висловлюю вдячність членам редколегії журналу за поради та консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Вербицький П. І., Достоевський П. П., Рудик С. К.** (2002). *Історія ветеринарної медицини України*. Київ: Ветінформ, 384 с.
- ДАЖО** – Державний архів Житомирської області.
- Махорін Г. Л.** (2018). Витоки і становлення ветеринарної медицини як науки в Україні. *Гілея: науковий вісник*, 131, С. 94–97.
- Махорін Г. Л., Хоменко З. В.** (2019). *Історія ветеринарної медицини як науки в Україні*: навч. посібник. Житомир: Рута, 120 с.
- Кудрицький, А. В.** (ред.). (1992). *Полтавщина: енциклопедичний довідник*. Київ: УЕ, 246 с.
- Рудик С. К.** (1995). *Історія становлення ветеринарної служби на Україні*. Київ: Бронт, 32 с.
- Ульяніченко О. А., Жиліхівський А. С.** (2002). *Історія ветеринарної справи Волинської губернії та Житомирщини (1885–2000)*. Житомир: Полісся, 236 с.

Nelia Y. Romaniuk

Polissya National University
Dr (History), Professor (Ukraine)

Gennadii L. Makhorin

Polissya National University
PhD. (History), Associate Professor (Ukraine)

Irina P. Ligomina

Polissya National University
Candidate of Veterinary Sciences, Associate Professor (Ukraine)

The Foundation and the Activity of Zhytomyrska Veterinary Paramedic School During the World War I: Historical Experience

Abstract. The purpose of the research is to find out the prerequisites for the creation of a veterinary paramedic school in Zhytomyr and to analyze the process of its formation and activity in wartime conditions. **The research methodology** involves a combination of special historical methods

of knowledge: comparative, structural and functional analysis. **The scientific novelty** of the article lies in the fact that the problem became the object of a special study for the first time. Based on the materials of the State Archive of the Zhytomyr region, the complex process of creating a new educational institution, which is extremely necessary for the economy of the region in wartime conditions, is traced. **Conclusions.** Wartime conditions left an imprint on all spheres of life, made it difficult to solve many urgent tasks. One of these was the opening of a veterinary paramedic school in Zhytomyr, the need for which had been discussed for a long time. The initial stage of establishment and organization of the educational institution was accompanied by many difficulties. Firstly, it was difficult to plan salary expenses in connection with inflation, secondly, there was a lack of educational and methodological base, which necessitated the development of training programs, purchase of equipment, etc. Correspondence with other educational institutions, which already had experience in organizing veterinary paramedic education, did not bring the expected result. Finding the building and arranging the surrounding area was a difficult problem. But, despite these difficulties, the Zhytomyr veterinary and paramedic school started its work. In that difficult time, it was even possible to solve the issue of social support for students of the educational institution, who were provided with housing, paid scholarships and provided food assistance. The historical experience of the establishment and operation of an educational institution in wartime conditions is indicative and instructive in the sense of the implementation of joint efforts of local authorities and the public.

Key words: Volyn regional government, veterinary and paramedic school, educational process, wartime.

References:

- Verbytskyi, P. I., Dostoievskiy, P. P., & Rudyk, S. K. (2002). *Istoriia veterynarnoi medytsyny Ukrainy [History of veterinary medicine of Ukraine]*. Kyiv: Vetininform, 384 s. [in Ukrainian].
- DAZhO – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State archive of Zhytomyr region].
- Makhorin, H. L. (2018). Vytoky i stanovlennia veterynarnoi medytsyny yak nauky v Ukraini [The origins and development of veterinary medicine as a science in Ukraine]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*, 131, 94–97. [in Ukrainian].
- Makhorin, H. L., & Khomenko, Z. V. (2019). *Istoriia veterynarnoi medytsyny yak nauky v Ukraini [History of veterinary medicine as a science in Ukraine]*. Zhytomyr: Ruta, 120 s. [in Ukrainian].
- Kudrytskyi, A. V. (Red.). (1992). *Poltavshchyna: entsyklopedychnyi dovidnyk [Poltava region: encyclopedic guide]*. Kyiv: UE, 246 s. [in Ukrainian].
- Rudyk, S. K. (1995). *Istoriia stanovlennia veterynarnoi sluzhby na Ukraini [The history of the establishment of the veterinary service in Ukraine]*. Kyiv: Bront, 32 s. [in Ukrainian].
- Ulianichenko, O. A., & Zhylykhivskiy, A. S. (2002). *Istoriia veterynarnoi spravy Volynskoi hubernii ta Zhytomyrshchyny (1885–2000) [History of veterinary affairs of the Volyn province and Zhytomyr region (1885–2000)]*. Zhytomyr: Polissia, 236 s. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 07.03.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 19.05.2023 р.